

Debatten om Tore Rems Bjørneboe-biografi

Cato Schiøtz

I INNLEDNING

I høst har det vært en intens debatt om de enkelte sider ved Bind 1 av Tore Rems Bjørneboe-biografi, *Sin egen herre*. Formålet med denne artikkelen er på påpeke noen hovedtrekk og hovedspørsmål i debatten, samt å utvide det perspektivet som er gitt i *Libra* 3/2009 av Terje Christensen og undertegnede. De enkelte innlegg i debatten er inngående dokumentert av Ingunn Kroken i en egen oversikt med henvisninger til hvor man kan finne dem (se s. 52).

II GENERELT OM DEBATTEN

A. Hva har vært temaet?

Diskusjonen rundt Bjørneboe-biografien har egentlig vært relativt begrenset, tatt i betraktning av at Tore Rem fremstiller Bjørneboes biografi i hele 39 år, og at biografien omfatter et vell av temaer. Det er på denne bakgrunn overraskende at det eneste temaet som er blitt debattert er Bjørneboe og hans forhold til antroposofien og spørsmål i forbindelse med dette hovedtemaet.

Tore Rem har i *Nytt Norsk Tidsskrift* 2/2009 behandlet den politiske Bjørneboe – eller rettere sagt den apolitiske Bjørneboe – i en artikkel med tittelen *Jens Bjørneboe og det politiske*. Det er grunn til å tro at dette er et tema som er svært viktig for Rem, og viktigere enn mange av de andre temaene som har blitt tatt opp i debatten.

Rem har generelt fått svært gode kritikker. De eneste som har reagert negativt er personer som har en mer eller mindre sterk tilknytning til det antroposofiske miljøet. I debatten har dette blitt påpekt som påfallende. Det er imidlertid ingen grunn til å overraskes over dette; Bjørneboes forhold til den antroposofiske bevegelse spiller en sentral rolle i biografien, og antroposofene er rimeligvis de nærmeste til å ta opp Rems behandling av Rudolf Steiner og hans livsverk. I tillegg er det flere kritiske avsnitt om antroposofien i Rems biografi. Det er da naturlig at det er antroposofene som kommenterer dette. Svært få andre – om noen – har bakgrunn og kunnskaper som gir grunnlag for å vurdere disse sider ved boken.

B. Omfang og intensitet

Debatten har vært usedvanlig omfattende. Det fremgår av oversikten utarbeidet av Ingunn Kroken at den har versert i en tomånedperiode, nærmere bestemt fra medio september til medio november.

Debatten begynte med et innlegg av Harald Haakstad og Frode Barkved i Morgenbladet 11. september, men det var først ved Kaj Skagens bokanmeldelse «Utvendig og fordømande» i Dag og Tid 18. september at diskusjonen skjøt fart. Med dette innlegget fikk diskusjonen en annen dimensjon og temperatur.

Teller man opp innleggene finner man drøye 60 diskusjonsinnlegg, med andre ord gjennomsnittlig temmelig nøyaktig ett pr. dag. Av disse innleggene har snaue 50 mer eller mindre direkte tilknytning til Bjørneboe-biografien, mens 14 innlegg referer seg primært til Alf Larsen og spørsmålet om hans antisemittisme – et tema som Rem, rimeligvis, behandlet bare helt perifert.

C. Deltakere

Det er et påfallende trekk at mange av de kritiske bidragene ikke er skrevet av medlemmer av Antroposofisk Selskap. Debatten domineres av ikke-medlemmer som allikevel har en antroposofisk forankring. Dette gjelder i første rekke hovedaktøren i debatten, Kaj Skagen.

Flere andre deltakere har arbeidet med Rudolf Steiner, men definerer seg utrykkelig som ikke-antroposofe, som for eksempel Peder Chr. Kjerschow, Trond Ydersbond m.fl. I tillegg er det andre ikke-antroposofe blant de øvrige debatt deltagerne som for eksempel journalisten Jon Hustad, Therese Bjørneboe, samt Johan Nygaard og Geir Vigdal som har hvert sitt kritiske innlegg i Dag og Tid 30. oktober. Her kritiserer Vidal Tore Rem for «tåkelegging, mistenkeleggjering og grums». Teller man opp deltakere på den «kritiske» siden finner man ikke mindre enn 12 aktører. Det kan virke som om Rems bok har hatt en engasjerende virkning på personer som fatter sympati for den antroposofiske bevegelse uten å være medlemmer, og at debatten har hatt en klart mobiliserende effekt.

På den annen side har Tore Rem dominert, men med støtte – for så vidt gjelder forholdet til Alf Larsen – fra Jan-Erik Ebbestad Hansen. Bortsett fra dette har det kun vært noen sporadiske støtteinnlegg.

Det har blitt anført at det er snakk om en antroposofisk «dugnad». Som en av deltakerne kan jeg imidlertid tilbakevise at det har vært foretatt noen form for koordinering eller samarbeide mellom de forskjellige aktørene: Alle har skrevet ut fra seg selv og på eget initiativ. Derfor har også debatten fått et så heterogent – for ikke å si springende – preg.

D. Nærmere om mediene

Det er et annet trekk som er markant: Debatten har i det vesentlige vært ført i «smale» aviser, som ukeavisene Dag og Tid og Morgenbladet. Den eneste dagsavisen som har viet debatten vesentlig spalteplass er Klassekampen. I tillegg har det vært noen få innlegg i Dagbladet. For øvrig har de store riksavisene så og si ikke vært inne i bildet. Aftenposten har for eksempel nøydt seg med et Rem-kritisk intervju med Therese Bjørneboe.

Det er også et annet særpreg ved debatten: Både Dag og Tid, Klassekampen og Morgenbladet har vært usedvanlig sjenerøse med hensyn til spalteplass. De har latt deltakerne skrive det de har på hjertet uten – som vanlig – å begrense spalteplassen. – For øvrig har debatten vært ført gjennom flere typer innlegg, som for eksempel kronikker, intervjuer og vanlige leserinnlegg.

E. Formen

Debatten har til tider vært svært tilspisset. Allerede fra Skagens første bokanmeldelse ble det brukt relativt sterke ord. Det er i det hele tatt Skagen som har gått hardest ut – i hvert fall i debattens første fase –, og hans innlegg er nok hovedårsaken til at debatten har fått en såpass høy temperatur og at den ikke akkurat har hatt karakter av dialog.

I innlegg på tampen av debatten fremkom dessverre noen personlige utfall med insinuasjoner om at Rems kritikere var antihumanister. Det ble i tillegg fremsatt andre insinuasjoner om at et par av deltagerne på kritikersiden hadde fremmet meninger som kunne tolkes som antisemittiske.

III DEBATTEN OM INNHOLDET I BJØRNEBOE-BIOGRAFIEN

Debatten har ikke bare dreid seg om innholdet i Rems Bjørneboe-biografi. Den har også dreid seg om kritikk av antroposofien, om antroposofene og om Alf Larsen. Disse temaene – som nærmest har karakter av «spinn-offs» – kommer vi tilbake til under punkt IV nedenfor. I dette avsnittet skal vi konsentrere oss om hovedtemaene som refererer seg til innholdet i biografien.

A. Striden om tolkningen av Rems bok

Et helt sentralt tema i debatten har vært *hvordan* Rems fremstilling skal *tokes*. Dette gjelder særlig hans fremstilling antroposofenes holdning under krigen. Rem anfører at ett av hans hovedanliggender har vært på peke på den spesielle «mel-lomposisjonen» som antroposofene hadde i perioden 1940-1945. De var «tysk-vendte» – ikke tyskvennlige – og hadde en spirituell oppfatning av krigens årsaker som var helt atypisk. Denne mellomstillingen hos for eksempel Jens Bjørneboe er etter Rems mening viktig for å forstå Bjørneboes og antroposofenes stillingstaken til flere spørsmål som kom på den offentlige dagsorden etter krigen, som for eksempel rettsoppjøret, forholdet til naturvitenskapen m.fl.

I tillegg er – fremdeles etter Rems mening – Bjørneboes posisjon under krigen viktig for å forstå senere deler av forfatterskapet, i første rekke romanene *Før hanen galer* og *Under en hårdere himmel*.

Rem mener at han har skrevet en fremstilling preget av empati og samvittighetsfullhet og at drøftelsene er nøkterne, etterrettelige og svært godt kildebelagte. Rem

har fremholdt at kritikere som Skagen og Haakstad/Barkved har vært usakelige, og at de har tolket biografien på en måte som han ikke vedkjenner seg, og som er gal.

Det er således et gjennomgående trekk at det ved en rekke deltemaer er sterk uenighet om hvordan den alminnelige leser må forstå Rems bok. Og dette gjelder ikke bare Rems behandling av antroposofenes generelle stilling under krigen. Dette gjelder også spørsmålet om tolkningen av Rems fremstilling av Jens Bjørneboes rolle under krigen, tokningene av fremstillingen av Karl Brodersen og tolkningen av fremstillingen av Conrad Englert.

Rems kritikere leser generelt bokens innhold som mer stigmatiserende enn det Rem vedgår. Ved spørsmålet om hvordan boken skal tolkes, har Rems kritikere henvist til *innholdet* i de anmeldelsene boken har fått. Det er argumentert med at hvis man ser man på disse, er det på det rene at boken er blitt *lest* av eksterne kritikere som en biografi som stiller seg meget kritisk både til den antroposofiske bevegelse og enkelte sentrale medlemmer. Og noen av kritikerne, for eksempel Klassekampens, leser Rems bok enda mer stigmatiserende enn antroposofene selv.

Den idéhistoriske hovedkonsulenten for boken – Jan-Erik Ebbestad Hansen – har for øvrig karakterisert det bildet biografien gir av antroposofenes stilling under krigen med at dette «ser ikke bra ut».

Spørsmålet om tolkningen av biografien er svært viktig: Først når man har konkludert med hvordan boken kan tolkes, kan man ta stilling til om Rem har faktisk belegg for innholdet.

B. Rems metode

Rem har med styrke anført at han har anvendt vanlig biografisk metode og at han – som nevnt – i meget stor grad har belagt sin fremstilling med et omfattende kildemateriale som er nøye dokumentert i det omfattende og detaljerte noteapparatet. Rem har igjen og igjen etterlyst en påpekning av faktiske feil og har fremholdt at dette i svært liten grad er gjort. Etter Rems mening er det først og fremst når det gjelder *vurderingene* at han har et annet syn enn kritikerne – ikke med hensyn til fakta.

Kritikerne på sin side påpeker at det ikke bare er spørsmål om konkrete feil, men også spørsmålet om hvilken virkning det har når viktige begivenheter *utelates*, eller hvor mer bagatellmessig forhold blir tillagt for *stor vekt*.

Som eksempel kan anføres unnlatelsen av å nevne Karl Brodersens deltakelse under kampene i april 1940, hvor han nesten satte livet til. Når man – etter kritikernes mening – fremstiller Karl Brodersen i et tvilsomt lys i med hensyn til hans nasjonale holdning under krigen, er det kritikkverdige å fortie og overse dette. Dette gjelder ikke minst når man samtidig gjør mye ut av perifere episoder i forhold til nasjonalsosialismens betydning i Karl Brodersens tenår.

Flere av kritikerne har i tillegg reist spørsmål om Rems prinsipielle tilnærming til personen Jens Bjørneboe. Blant annet har Peder Chr. Kjerschow og Pe-

ter Normann Waage kritisert Rem for ikke å fremstille biografien med Bjørneboes øyne, og at Rem ikke går inn på Bjørneboes premisser. Det er anført at når man ikke gjør dette, kan man heller ikke forstå Bjørneboe. Dette gjelder i særlig grad når fremstillingen for øvrig er preget av ironi og avstand – noe som etter kritikernes mening er tilfellet.

C. Behandlingen av Jens Bjørneboe

Det sentrale er selvsagt Rems behandling av Jens Bjørneboe. Her er det først og fremst Bjørneboes forhold under krigen som har vært diskutert. Rem fremstiller – etter kritikernes mening – Bjørneboe uriktig når han beskriver han som en apolitisk dandy.

Skagen har i denne forbindelse anført at Bjørneboe ikke var likegyldig eller apolitisk, men det var de rådende politiske retninger under krigen som var «gått konkurs», og at hans antroposofiske engasjement under krigen dannet grunnlaget for hans senere sosialpolitiske arbeid. Rems bilde av Bjørneboe blir i hele biografien – etter kritikernes mening – skildret med øynene til hans meningsmotstandere. Det ironiseres over Bjørneboes metafysiske grunnsyn, og han fremstilles som en politisk idiot. Rem har ingen forståelse for at den senere provokasjonskraft som Bjørneboe hadde, nøye henger sammen med den metafysiske grunnholdning som han fikk i krigsårene.

Snarere enn å karakterisere Bjørneboe som upolitisk, er det riktig å fremheve at møtet med antroposofien ga ham selverkjennelse og grunnlaget for et samfunnsengasjement, og at det ikke er noen motsetning mellom Bjørneboes spirituelle grunnholdning og hans senere samfunnsansvar.

D. Miljøet rundt Jens Bjørneboe

Kritikerne har også reagert på omtalen av miljøet/menneskene rundt Jens Bjørneboe – dette gjelder særlig Rems fremstilling av Bjørneboes miljø under krigen.

1. Karl «Kalle» Brodersen

Tore Rems skildring av Karl Brodersen har møtt hard kritikk. Ikke på noe annet punkt har det vært reagert så skarpt som på skildringen av Karl Brodersen og hans holdning under krigen.

Også her oppstår spørsmålet om *tolkningen* av Rems hovedbudskap. Det kan ikke være særlig tvil om at Karl Brodersen blir fremstilt i et lite flatterende lys for så vidt gjelder hans holdning til tyskerne – slik er også skildringen lest av kritikere av biografien.

Diskusjonen om Rems fremstilling av Karl Brodersen har vært en gjenganger i flere av debattinnleggene. I foredrag etter at boken kom ut har Tore Rem tatt noe selvkritikk og blant annet gitt uttrykk for at Brodersen-fremstillingen skulle ha inkludert et avsnitt om hans deltakelse under kampene i april 1940.

2. Conrad Englert

Diskusjonen omkring Conrad Englert, som var generalsekretær i Antroposofisk Selskap i perioden 1936-1945, har også vært omfattende og høylydt. To spørsmål er blitt reist:

- For det første: Inntok Conrad Englert et antisemittisk standpunkt før eller under krigen?
- For det andre: Var Englerts forhold kritikkverdige i den forstand at han var «uklar» i forhold til okkupasjonsmakten.

Spørsmålet om Englerts antisemittisme er blitt grundig belyst under debatten, og noen faktiske forhold er blitt ytterligere avklart i forhold til det som står i biografien. I debatten har det ikke blitt dokumentert noen antisemittiske uttalelser i Englerts bøker eller artikler. Det foreligger imidlertid et avisreferat fra 1938 fra et Englert-foredrag som inneholder et par setninger om jødene som ikke er akseptable. Dette er imidlertid et tynt grunnlag for å insinuere at Englert var antisemitt.

I debatten har man også hatt en nøye gjennomgang av betydningen av den ytre ramme for Englerts foredrag under krigen, jf. nazi-dekorasjonene i Husmorforbundets lokaler, Englerts ønske om å «redde» tysk kultur, samt målsetningen om ikke å utfordre den tyske okkupasjonsmakten i de offentlige foredragene. Disse temaene henger nøye sammen med neste tema, antroposofenes forhold til den 2. verdenskrig.

E. Antroposofenes forhold til den 2. verdenskrig

Ved lesningen av Rems biografi vil leserne sitte igjen med et inntrykk av hvordan den alminnelige antroposof, eller bevegelsen generelt sett, forholdt seg til NS og den tyske okkupasjonsmakten.

Rems fremstilling er av svært mange tolket dit hen at leserne av biografien må sitte igjen med et inntrykk av at den generelle holdning blant antroposofene var så lunken at det tenderer mot det unasjonale og stigmatiserende. Og slik har også – som nevnt ovenfor – eksterne kritikere av boken forstått Rems fremstilling.

Igen blir spørsmålet om det blir grunnlag for kritikken? I den etterfølgende debatten er det blitt påpekt at det er det ikke, se for eksempel Terje Christensens innlegg i *Libra* 3/2009.

Jeg tillater meg noen personlige tilleggskommentarer: Det avgjørende spørsmål er – etter undertegneds mening – om det foreligger noe *avvik* fra hvordan den antroposofiske bevegelse forholdt seg til okkupasjonsmakten i forhold til den alminnelige nordmann eller landsgjennomsnittet.

At det foreligger et slikt avvik kan i alle fall ikke undertegnede se at det er faktisk grunnlag for å hevde. Den antroposofiske bevegelse var i mindre grad enn andre organisasjoner infisert av NS-medlemmer, og bevegelsen leflet ikke med okkupasjonsmakten som for eksempel store deler av næringslivet, deler av idrett-

bevegelsen og norsk presse. Det er sikkert riktig som Rem fremhever, at en del ledende antroposofere hadde et spesielt syn på at krigen årsaker kunne ha spirituelle føringer. Dette kan være fullstendig misforstått, men er i seg selv ikke en oppfatning som medfører at man ikke tilhører «de gode nordmenn».

Hvis antroposofene skulle kritiseres for noe under 2. verdenskrig, tror jeg personlig at man bør rette fokus et annet sted enn det Rem gjør. Det er ikke en kritikkverdig og unasjonal «mellomposisjon» eller synet på det metafysiske som eventuelt var kritikkverdig, men det forhold at de interne stridigheter i bevegelsen under hele den 2. verdenskrig medførte at fokus ble spesielt og atypisk. Men å karakterisere det generelt for unasjonalt er imidlertid noe ganske annet. Antroposofene var neppe verken mer eller mindre passive enn nordmenn flest, men de interne stridighetene hadde – for å si det rett ut – klare dogmatiske karakteristika.

Antroposofenes generelle forhold under den 2. verdenskrig er et særdeles viktig tema, som så avgjort fortjener en nærmere og grundigere behandling. I Rems biografi er dette temaet rimeligvis ikke viet noen bred plass, verken saklig og innholdsmessig.

F. Presentasjonen av antroposofiens innhold hos Rem

Det har vært en gjenganger at Rem har blitt kritisert for *måten* han presenterer antroposofiens innhold på. Dette gjelder både generelt og særlig i forhold til Jens Bjørneboes forståelse. Dette temaet har først og fremst vært påtalt av Frode Barkved og Harald Haakstad.

Et spesielt underspørsmål i denne forbindelse er spørsmålet om antroposofiens røtter. Her har Trond Ydersbond og Terje Emberland hatt en diskusjon om forholdet mellom antroposofi og det «völkische».

I min artikkel i *Libra* 3/2009 har jeg under pkt. IV pekt på flere spørsmål som har vært diskutert når det gjelder Tore Rems presentasjon av antroposofiens innhold (se særlig pkt. 1 – 5). Her får en henvisning være tilstrekkelig.

Tore Rem har – på sin side – hevdet at hans antroposofiske kritikere har en egen form for hersketeknikk i debatten: De som ikke har fullstendig innsikt i Steiners nærmere 400 bind, blir utdefinert som ikke-meningsberettigede. Når det gjelder fremstillingen av antroposofien av eksterne ikke-antroposofere, går – etter Rems mening – antroposofene i skyttergravene. De har ikke den nødvendige avstand til Steiners livsverk, og greier kort og godt ikke å forholde seg til antroposofiens innhold med vanlig akademisk åpenhet og kritisk distanse.

G. Den antroposofiske bevegelse i Sverige

I sin biografi har Rem gitt bred plass til behandlingen av Jens Bjørneboes Sverigeopphold. Skildringen av det antroposofiske miljøet i Sverige blir fremstilt som klart tysk-vennlig. Denne delen av biografien er særskilt blitt kommentert av Frode Barkved, men kan ikke sees å være kommentert i særlig grad av den annen

side. På samme måte som den norske antroposofiske bevegelse må foreta en gjennomgang av bevegelsens historie under de fem okkupasjonsårene, må den svenske bevegelsen – samt Kristensamfunnet i Sverige – gå kritisk gjennom Rems fremstilling med henblikk på enkelte korreksjoner og tilføyelser. Det bildet som Rem tegner, er ikke bare tyskvennt, men direkte nazi-vennlig.

Rems fremstilling av Bjørneboes opphold i Sverige fremstår som meget detaljert og godt kildebelagt. Hovedspørsmålet her er neppe om det foreligger vesentlige faktiske feil hos Rem, men om viktige forhold er utelatt, slik at helhetsbildet blir uriktig. Her ligger nå ballen hos de svenske antroposofene.

IV YTTERLIGERE TEMAER I DEBATTEN

Som nevnt ovenfor, har det i forbindelse med debatten vært tatt opp en rekke temaer som ikke har direkte tilknytning til selve biografien. Vi skal her peke på noen av de viktigste.

A. Kritikken av innholdet av antroposofien

1. Steiners fremstilling av raser m.v.

I forlengelsen av debatten om Bjørneboe-biografien har Rem og Ebbestad Hansen pekt på flere uholdbare synspunkter hos Rudolf Steiner, som for eksempel hans syn på raser og forholdet mellom rasene. Det har med styrke blitt anført at Steiners synspunkter er sterkt kritikkverdige, selv om det medgis at man i Steiners samtid kan finne eksempler som er adskillig verre.

Denne kritikken er imøtegått ved en henvisning til at antroposofiens *praksis* er fri for enhver rasetenkning, men det innrømmes at en del av Steiners uttalelser er uakseptable og ikke en del av innholdet i dagens antroposofi.

2. Antisemittisme

Det samme spørsmålet er reist for så vidt gjelder spørsmålet om antisemittisme hos Steiner. Ebbestad Hansen har for eksempel anført at Alf Larsens antisemittisme (jf. nedenfor under C) har sine røtter i antroposofien og at også når det gjelder synet på jødene finnes uakseptable avsnitt hos Steiner. Dette er benektet, særlig av representantene for Arbeidsledelsen i Antroposofisk Selskap. Det blir tilbakevist at det finnes noen form for antisemittisme i Steiners livsverk, selv om det eksisterer noen ganske få uttalelser hos den unge Steiner som er blitt tolket i en slik retning.

3. Forholdet antroposofi – nazisme

I debatten har én kritiker – Terje Emberland – påpekt at antroposofien har røtter i tradisjonell tysk «völkisch-tenkning», og at antroposofien har en del felles tankegods med nasjonalsosialismen. Dette er tilbakevist av Trond Ydersbond, men

spørsmålet om antroposofiens røtter har bare vært relativt kortfattet berørt i debatten. Terje Emberland har for øvrig en lengre artikkel i det idéhistoriske tidsskriftet DIN i år, hvor hans synspunkter er fremstilt i detalj. Denne artikkelen har ikke blitt kommentert eller imøtegått.

4. *Har antroposofien et skjult innhold?*

Under debatten har Tore Rem anført at antroposofene er kritiske til at antroposofiens innhold, særlig det esoteriske innholdet, offentliggjøres. Dette er tilbakevist under henvisning til at det er en bestrebelse, både nasjonalt og internasjonalt, om at *alle* sider ved Steiners livsverk skal være offentlig tilgjengelige. Intet skal pr. definisjon være hemmelig eller skjult, verken som kilde eller som bearbeidet del av Steiners samlede verker.

B. Kritikken av antroposofene

I debatten har det også blitt fremsatt relativt sterk kritikk mot medlemmer av Antroposofisk Selskap i Norge. De har blitt kritisert for manglende respekt for åpenhet og vanlig akademisk kritisk distanse. Deres holdning til Steiner er kort og godt apologetisk med klare sekteriske innslag. Antroposofene har aldri tatt et oppgjør med Steiner: Man kan i praksis ikke gå lenger enn til å gi uttrykk for at man ikke kan tiltre Steiners oppfatning. Dette gjøres alltid i etterkant og etter at man har blitt presset på defensiven. Når skal antroposofene – av eget tiltak – foreta en opprydning i Steiners verk?

Det er videre anført at antroposofenes forhold til Steiner har klare religiøse overtoner, og de mangler en prøvende, kritisk og nyansert holdning til Steiner. Tore Rem har spesielt anført at hans kritikk av antroposofene er langt mildere enn Bjørneboes *egen kritikk* av den antroposofiske bevegelse fra 1960 og -70-årene, hvor han kritiserte norske antroposofere for å være dogmatiske og sekteriske. Etter Rems mening er det spesielt kritikkverdige at antroposofene «skyver» Bjørneboe foran seg og i praksis setter sine egne interesser foran faktum og Bjørneboes interesser. Antroposofene «bruker» Bjørneboe for å legitimere sin egen sak på tross av at Bjørneboe hadde et – mildest talt – ambivalent forhold til bevegelsen.

På dette punkt tillater jeg meg en personlig tilleggskommentar: Jeg har selv til andreutgaven av Jens Bjørneboes *Under en mykere himmel*, som Antropos utga i 2005, skrevet en 40 siders innledning om Jens Bjørneboe og antroposofien. Her har jeg inntatt svært mange kritiske sitater fra Jens Bjørneboes side med hensyn til den antroposofiske bevegelse og forvaltningen av arven etter Steiner.

I tillegg inneholder boken to tidligere offentliggjorte artikler av Karl Brodersen om Jens Bjørneboe, som ikke på noen måte gjør Bjørneboes tilknytning til antroposofien sterkere enn det det er biografisk belegg for.

I Kaj Skagens siste essaysamling fra i høst, *Den nødvendige utopi*, har for øvrig Skagen inntatt et sterkt Bjørneboe-kritisk essay, *Råttenskapens sødme*.

Det medfører derfor neppe riktighet at representanter for den antroposofiske bevegelse «skjønmalere» Bjørneboe eller forsøker å gjøre han mer antroposofisk enn han egentlig er.

C. Særlig om Alf Larsen

Under debatten offentliggjorde Jan-Erik Ebbestad Hansen en lengre kronikk i Morgenbladet 9. oktober, som dokumenterte sterke antisemittiske uttalelser i Alf Larsens etterlatte manuskripter, som Alf Larsens litterære stiftelse i 2008 overdro til Nasjonalbiblioteket sammen med det øvrige arkivet etter Larsen.

Debatten om Alf Larsen utspant seg i Dagbladet og i Klassekampen gjennom ytterligere intervjuer og debattinnlegg. Deltakerne i debatten var – foruten Jan-Erik Ebbestad Hansen – styret i Alf Larsens litterære stiftelse representert ved Ragnar Ytrehus (formann) og Cato Schiøtz, samt to representanter for arbeidsledelsen i Antroposofisk Selskap, Harald Haakstad og Frode Barkved. Deres synspunkter ble for øvrig utdypet av enken etter Aasmund Brynildsen (Alf Larsens nevø), og hennes sønn i et intervju med Klassekampen.

Rent faktisk er det ingen tvil om at de nye dokumentene som Ebbestad Hansen refererer til, viser at hans konklusjon om at Alf Larsen er norsk litteraturs største antisemitt er korrekt. Det gjenstår ytterligere arbeid med hensyn til å dokumentere innholdet og omfanget av Larsens antisemittisme. De uttalelsene som Ebbestad Hansen har dokumentert, finnes først og fremst som arkivdokumenter – og ikke i Alf Larsens utgitte skrifter eller i intervjuer med Alf Larsen.

Det gjenstår å få en nærmere oversikt over Alf Larsens rolle under krigen – her har man hittil stort sett fragmentariske opplysninger. I første rekke er det tale om vurderingene til den såkalte æresrett, som Forfatterforeningen opprettet etter krigen, og diverse enkeltuttalelser fra Alf Larsens side i forbindelse med den norske motstandskampen, som – for å si det forsiktig – ikke falt i god jord.

Det var kjent i Larsens miljø at han – stort sett i private samtaler – hadde fremkommet med antisemittiske ytringer, men omfanget og grovheten var ukjent.

I forlengelsen av Ebbestad Hansens kronikk oppsto det en diskusjon om en rekke avledede spørsmål:

1. Er det en sammenheng mellom Alf Larsens antisemittisme og Steiners bok *Vitenskapen om det skjulte* og Steiners kristologi?

Etter Ebbestad Hansens syn foreligger det en slik direkte sammenheng. Dette ble tilbakevist under henvisning til at Larsens antisemittisme har sin primærårsak i hans sterke kritikk av jødernes egen selvforståelse som rase.

2. Uansett hva Alf Larsen subjektivt med rette eller urette måtte begrunne sine standpunkter i, finnes det belegg eller støtte hos Rudolf Steiner for en antisemittisk holdning?

Også dette ble lagt til grunn av Ebbestad Hansen – men tilbakevist av for eksempel Haakstad/Barkved.

3. Larsen har av flere representanter for den antroposofiske bevegelse blitt fremstilt som en sterk antinazist, først og fremst på bakgrunn av hans sterke Hitler-kritikk i 1930-årene.

Er det grunnlag for fortsatt å oppfatte Larsen som en antinazist, eller må dette bildet revideres som følge av hans uttalte antisemittisme?

4. Ebbestad Hansen og Tore Rem rettet i løpet av diskusjonen kritikk mot styret i Alf Larsens litterære stiftelse for deres angivelige underkommunisering av Larsens antisemittisme, og styret ble beskyldt for å ha kommet i forlegenhet på grunn av sin «skjønnmaling» av Larsen.

Representantene for styret tilbakeviste dette. Styret hadde overtatt et arkiv i fullstendig kaos og hadde gjort en betydelig innsats for å gjøre materialet offentlig tilgjengelig både i form av utleggelse av en omfattende arkivnøkkel på nettet og ved å overdra alt materialet til Nasjonalbiblioteket.

Det ble videre anført at det bildet som ble gitt av Alf Larsen fra antroposofisk hold til forveksling var likt det bildet som ledende representanter for norsk akademia innen idéhistorie og litteraturhistorie, herunder Ebbestad Hansen selv og Hans Fredrik Dahl, hadde gitt. Dette til tross for at Ebbestad Hansen opplyste at han – i motsetning til styret i Larsen-stiftelsen – hadde latt seg fortelle at det fantes manus med et sterkt stigmatiserende og antisemittisk innhold.

5. Et ytterligere spørsmål er om Alf Larsens antisemittisme på noen måte er representativ for den antroposofiske bevegelse, eller om Alf Larsen var alene om å innta et slikt syn.
6. Endelig har antroposofene blitt beskyldt for å være selektive med hensyn til Larsen.

De fremhever han for hans sterke antinazistiske engasjement på 1930-tallet og han holdes i denne forbindelse opp som en antroposofisk fanebærer. Når man – særlig i etterkrigstiden – har å gjøre med en mann med sterke antisemittiske synspunkter, er Larsen plutselig ikke noen viktig talsmann for bevegelsen. Dette er i beste fall inkonsekvent.

Som det fremgår av fremstillingen ovenfor, er det et stort antall problemstillinger som fortjener en nærmere drøftelse og imøtegåelse. Formodentlig vil begge parter komme tilbake til Alf Larsens biografi og hans forhold til antroposofien ved en senere anledning og i et forum som gir anledning til en lengre og grundigere drøftelse enn det relativt kortfattede avisinnlegg tillater.

VI AVSLUTTENDE BEMERKNINGER

På tross av usedvanlig mange og lange debattinnlegg, er det en rekke temaer og spørsmål som bare har blitt relativt perifert behandlet. Vi får tro at man i 2010 vil få anledning til å komme tilbake til en del av de viktigste spørsmålene. Det er vel

også slik – for å avrunde med et hjertesukk – at debatten om Tore Rems Bjørneboe-biografi dessverre nærmest utelukkende har referert seg til de sider som har tilknytning til antroposofien. Det er utvilsomt slik at også andre sider ved biografien fortjener en nærmere drøftelse. Dette gjelder ikke minst det temaet som Tore Rem selv behandler i sin artikkel i Nytt Norsk Tidsskrift, *Jens Bjørneboe og det politiske*, og som ble nevnt innledningsvis. Dette temaet refererer seg ikke bare til Bjørneboes forhold til antroposofene og til okkupasjonsmakten under krigsårene, men også til hans biografi i siste halvpart av 1940-årene og hele 50-årene.

Vi får tro at dette er et viktig tema som Tore Rem kommer tilbake til i det kommende bind 2. □

Dokumentasjon av innlegg i «Bjørneboe-debatten»

Utarbeidet av Ingunn Kroken / DIALOGOS

ANMELDELSER AV «SIN EGEN HERRE»

8.09.

Ambisjøs og vesentlig, Mode Steinkjer i Dagsavisen: <http://www.dagsavisen.no/kultur/boker/aticle437796.ece>

9.09.

Et vell av lesesnacks, Terje Stemland i Aftenposten, s. 16

10.09.

Du skal skrive ditt liv, Trond Berg Eriksen i Dagbladet, s. 56-57

Essensen av Jens, Stein Roll i Adresseavisen, s. 3

11.09.

Mørkemannen, Pål Gerhard Olsen i Bergens Tidende: <http://www.bt.no/kultur/litteratur/litteraturanmeldelser/Moerkemannen-927215.html>

Distanse og verdighet, Erik B. Hagen i Morgenbladet: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090911/OBOKER/778024838>

12.09.

Tilfellet Bjørneboe, Arild Linneberg i Klassekampen, s. 10-11

14.09.

Leseverdig om Bjørneboes liv og tid, Leif Ekle i NRK: <http://www.nrk.no/nyheter/kultur/litteratur/1.6774494>

7.10.

En imponerende fortelling, Geir Vestad i Hamar Arbeiderblad: <http://www.ha.no/Kultur/B%C3%B8ker/tbid/100/Default.aspx?ModuleId=61239&articleView=true>

DEBATT

11.09.

Spektrum var ingen antroposofisk institusjon, Hans B. Butenschøn i Morgenbladet: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090911/ODEBATT/892743136>

Unyansert om antroposofene, Harald Haakstad og Frode Barkved i Morgenbladet: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090911/ODEBATT/250883810>

16.09.

Bjørneboe-koden, Olav Christensen i Dagbladet, s. 58

17.09.

Bjørneboe undervurderes menneskelig og intellektuelt, Therese Bjørneboe i Aftenposten: http://www.aftenposten.no/kul_und/article3273470.ece

18.09.

Utvendig og fordømande, Kaj Skagen i Dag og Tid: <http://www.dagogtid.no/nyhet.cfm?nyhetid=1590>

Antroposofi og kritikk, Tore Rem i Morgenbladet: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/aticle?AID=/20090918/ODEBATT/461557925/1/DEBATT>

23.09.

Tore Rems biografi er tendensiøs, Kaj Skagen i Klassekampen: <http://klassekampen.no/56631/article/item/null>

24.09.

Solen ble sort, Kaj Skagen i Klassekampen, s. 20-21

25.09.

Kjempende mennesker, Frode Barkved i Klassekampen, s. 10-11

Tore Rem og kritikken, Frode Barkved og Harald Haakstad i Morgenbladet: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090925/ODEBATT/625207378>

Therese Bjørneboe, Gratisarbeidende Redaktør, Cecilie N. Seiness intervjuer Therese Bjørneboe i Dag og Tid, s. 14-15 (uttaler seg kort om Rems biografi)

Skagen tvingar tolkningane mine eintydig negativt, Svein Gjerdåker intervjuer Tore Rem i Dag og Tid, s. 18-19

26.09.

Rem avviser kritikk, Tore Rem intervjues av Olav Østrem i Klassekampen, s. 35

2.10.

Biografi som gapestokk, Kaj Skagen i Dag og Tid, s. 24-25

5.10.

Cato Schiøtz og Tore Rem i Dagsnytt 18: <http://www1.nrk.no/nett-tv/indeks/186044>

7.10.

Den ville blant oss, Peter Normann Waage i Dagbladet: <http://www.dagbladet.no/2009/10/07/kultur/debatt/kronikk/bjorneboe/antroposofi/8464458/>

9.10.

Ubehaget i historien, Tore Rem i Dag og Tid, s. 32

Intet skal være skjult, Cato Schiøtz i Dag og Tid, s. 33

Antroposofisk nazi-røre? Trond Arild Ydersbond i Dag og Tid, s. 33

Hvor mye forståelse må en biograf ha? Peder Chr. Kjerschow i Morgenbladet: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091009/ODEBATT/710099995>

13.10.

Forsvar fra en utenforstående. Spissformulert utlagt er antroposofenes kritikk at jeg ikke kvalifiserer som innvidd, Tore Rem i Klassekampen, s. 10-11

15.10.

Samvittighet og etterrettelighet, Frode Barkved i Klassekampen, s. 28

16.10.

Framstegstanke og jødedom, Kaj Skagen i Dag og Tid, s. 33

I tvilsomt selskap, Terje Emberland svarer Trond Arild Ydersbond i Dag og Tid, s. 34

Å like Jens Bjørneboe, Anne Katrine Hauge og Anders Brynildsen svarer Peter N. Waage i Dagbladet, s. 58

17.10.

Svar til Tore Rem, Kaj Skagen i Klassekampen, s. 28

20.10.

Svar fra barnehagen, Peter Normann Waage i Dagbladet, s. 58

21.10.

Takk til Skagen! Tore Rem svarer Kaj Skagen i Klassekampen, s. 22

23.10.

Rent blod og rene ord, Tore Rem svarer Kaj Skagen i Dag og Tid, s. 33

Åpent brev til Tore Rem, Ursula Horn (født Englert) i Dag og Tid, s. 34

Åpent brev til Tore Rem, Frode Barkved i Klassekampen, s. 17

Antroposofisk skyggespill, leserinnlegg av Jan Hansen i Morgenbladet: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091023/ODEBATT/710239967>

28.10.

Antroposofenes dugnad, Tore Rem svarer Peter N. Waage i Dagbladet: <http://www.dagbladet.no/2009/10/28/kultur/debatt/kronikk/bjorneboe/antroposofi/8737131/>

30.10.

Antroposofien er kosmopolitisk, Frode Barkved og Harald Haakstad i Morgenbladet: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091030/ODEBATT/710309952>

Suspekt, Johan Nygaard ber Rem redegjøre for sin posisjon i Dag og Tid, s. 35

Ei raus bursdagsgåve, Geir Wigdel forsvarer Kaj Skagen i Dag og Tid, s. 35

01.11.

Rems verbale vold, Kaj Skagen svarer Rem i Dagbladet, s. 46 (i nettutgaven 4.11. kalles det samme innlegget «*To professorer slår seg løs*»): <http://www.dagbladet.no/2009/11/04/kultur/debatt/debattinnlegg/antroposofi/bjorneboe/8878689/>

02.11.

Skagens biografiske metode, Thor Arvid Dyrerud i Dagbladet, s. 58

03.11.

Steiners barn, J. - E. Ebbestad Hansen svarer Kaj Skagen i Dagbladet, s. 54

04.11.

Bjørneboe og Steiner, Kaj Skagen svarer Thor Arvid Dyrerud i Dagbladet, s. 58

06.11.

*Dag og Nat*t, Tore Rem svarer Skagen i Dag og Tid, s. 35

08.11.

Forfulgt forfatter, Frode Barkved svarer Tore Rem i Dagbladet, s. 46

12.11.

Det er skilnad på Muhammed og Steiner, Jon Hustad i Dag og Tid: <http://www.dagogtid.no:80/nyhet.cfm?nyhetid=1634>

23.11.

Steinerdisiplenes glemte makt, Erling Rimehaug intervjuer Tore Rem i Vårt Land: <http://www.vl.no:80/meninger/troetikkeksistens/article4720149.ece>

November

*Om Rudolf Steiner, antroposofi og antroposof*er i *Bjørneboe-bok*, Terje Chirstensen i *Libra* 3/2009, s. 169-177

Tore Rems Bjørneboe-biografi, en foreløpig oppsummering, Cato Schiøtz i *Libra* 3/2009, s. 180-188

ALF LARSEN / ANTISEMITTISME

30.9.

Det norske komplottet (med apropos til Alf Larsens antisemittisme), Terje Stemland i *Aftenposten*, s. 10

09.10.

Norsk litteraturs største antisemitt («*Der stunder grufulle tider*»), Jan-Erik Ebbestad Hansen i *Morgenbladet*: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091009/OBOKER/710099953>

14.10.

Vulgær antisemitt, J.-E. Ebbestad Hansen intervjues av Olav Østrem i *Klassekampen*, s. 24-25

15.10.

En uspiselig type, Cato Schiøtz intervjues av Olav Østrem i *Klassekampen*: <http://www.klassekampen.no:80/56731/article/item/null>

16.10.

Alf Larsens antisemittisme, J.-E. Ebbestad Hansen i *Klassekampen*, s. 17

Grunnløs insinuasjon fra Ebbestad Hansen, styret i Antroposofisk Selskap svarer på Ebbestad Hansens

innlegg om Alf Larsen i *Morgenbladet*: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091016/ODEBATT/710169965>

Antinazist og antisemitt, Cato Schiøtz og Ragnar Ytrehus kommentar til Ebbestad Hansens innlegg om Alf Larsen i *Morgenbladet*: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091016/ODEBATT/710169953>

18.10.

En norsk antisemitt trer fram, Hans-Fredrik Dahl i *Dagbladet*, s. 48-49

20.10.

Alf Larsen: en tilleggskommentar, Schiøtz svarer Ebbestad Hansen i *Klassekampen*, s. 17

22.10.

Forsvarsadvokaten, Ebbestad Hansen svarer Schiøtz i *Klassekampen*, s. 28

23.10.

Historieløysa, leserinnlegg av Trond Arild Ydersbond i *Dag og Tid*, s. 35

*Antroposof*er og andre folkeslag, Ebbestad Hansen svarer Antroposofisk Selskap og Schiøtz/Ytrehus i *Morgenbladet*: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091023/ODEBATT/710239955>

24.10.

Ønsker antroposof-oppjør, Karin Bang intervjues av Olav Østrem i *Klassekampen*: http://klassekampen.no/artikler/kultur_medier/56764/article/item/null

30.10.

Avsluttende bemerkninger, Cato Schiøtz og Ragnar Ytrehus i *Morgenbladet*: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091030/ODEBATT/710309940>

Antroposofien er kosmopolitisk, Frode Barkved og Harald Haakstad i *Morgenbladet*: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091030/ODEBATT/710309952>

November

Tillegg (om Alf Larsen), Terje Christensen i *Libra* 3/2009, s. 178-179

BAKGRUNN

4.12.2006

Antroposofisk vending, Tore Rem anmelder Jan Hälls bok om Edith Södergran i *Dagbladet* (ikke direkte om Bjørneboe-temaet, men interessant i sammenhen-

gen): <http://www.dagbladet.no/kultur/2006/12/04/484900.html>

30.01.2009

Sin egen far så og si, Tore Rem om sin kommende Bjørneboe biografi, Morgenbladet: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090130/OAKTUELT/877471106>

13.08

Greide ikke redde seg selv, Tore Rem om Bjørneboe i Litteraturklubben Tanum: <http://www.eppklubben.no/general/display.asp?iFileID=789302&sKey=1246>

17.08.

Bjørneboe du ikke kjente, Kristine Kleppo intervjuer Tore Rem i ABC nyheter: <http://www.abcnyheter.no/node/93955>

4.09.

Et ikon formes, Lars Kluge i A-magasinet Aftenposten: <http://www.aftenposten.no/amagasinet/article3247709.ece>

Temasider om Jens Bjørneboe rundt biografien *Sin egen herre* i Morgenbladet, s. 23-38:

Den unge Bjørneboe, Lena Lindgren, s. 24-29

Det gode med det onde. Hvem var den unge Jens Bjørneboe? Marius Lien s. 30-32

Jeg setter pris på vanskelige elever, Erik Egeland om Bjørneboes Jonas i Morgenbladet i 1955, s. 33

Hva har Bjørneboe samlede verk betydd for oss? Norske kunstnere om Bjørneboe, s. 34-38

Denne lenken viser til flere andre lenker til innlegg i Morgenbladets temanummer om Bjørneboe: <http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090904/OBOKER/475196647>

8.09.

Det brennende hjerte, Bokklubbens presentasjon av Tore Rems Bjørneboe-biografi: <http://www.bokklubb.no/SamboWeb/produkt.do?produktId=4431631>

9.09.

Tore Rem Lunsjgjest i Østlandssendingen: <http://pod.>

amobil.no/play/?id=275&episode=113016&start=5

10.09.

Bjørneboe er misforstått, Tore Rem om Bjørneboe i NRK, Tonje Bergmo og Reidar Mosland: <http://www.nrk.no/nyheter/kultur/1.6768369>

11.09.

Den siste store, Tore Rem intervjues av Per Kristian Bjørkeng i Aftenposten: http://www.aftenposten.no/kul_und/litteratur/article3262410.ece

På vei mot 60-tallet, Olav Østrem intervjuer Rem i Klassekampen: http://klassekampen.no/artikler/kultur_medier/56539/article/item/null

25.09.

Forbilder for framtida, Thomas Berg i Ny Tid: <http://www.nytid.no/perspektiver/artikler/20090925/forbilder-for-framtida/> (deler av artikkelen)

9.10.

Konsekvent og viktig Bjørneboe, Jan Rokne i Aftenposten: <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/article3312180.ece>

23.10.

Dumhet uten like, Cato Schiøtz om Bjørneboe i Morgenbladet, s. 41 (ikke direkte innlegg i debatten, men relevant pga Bjørneboes kommentar om «et dypt ubevisst ändshat» i samtiden): http://morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091023/SPAL_TISTER/710239923

u.d.

Bjørneboe tolkes feil, et innslag i Kulturmytt med intervju av Tore Rem (dato ukjent): <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/547975>

Tidsskriftartikler:

Nyt norsk tidsskrift 2/2009: *Jens Bjørneboe og det politiske*, Tore Rem

DIN (Tidsskrift for religion og kultur) 2-3/2009: *Antroposofi, völkisch-tenkning og nazisme – ideologisk naboskap og rivalisering i det kultiske miljø*, Terje Emberland

Til orientering

Oversikten gjør ikke krav på fullstendighet. Høstens Bjørneboe- og antroposofidebatt omfatter et materiale på nærmere 100 artikler og innlegg. DIALOGOS vil legge dem ut som lenkesamling på sin hjemmeside og også utgi dem som særtrykk. På s. 60 finner du en presentasjon av DIALOGOS medie- og kommunikasjonssenter. Red.

«Synkretisme» eller kulturprosjekt?

Antroposofi i kjølvannet av Bjørneboe-debatten

Tore Rems *Sin egen herre* har ikke bare utløst en Bjørneboe-debatt, men også bidratt til mytedannelsen rundt Rudolf Steiner og antroposofien.* Dette gjelder både Rems egen fremstilling og flere anmeldelser av boken. Felles for dem er at de i liten grad forholder seg til primærkilder, men stoler på hva «anerkjente» kritikere har å si. Et nærliggende spørsmål blir dermed hvordan Rem og andre får sine forestillinger om Steiners verk til å henge sammen med antroposofiens virkningshistorie.

«Abrakadabra» i Aftenposten

I en omtale av boken i Aftenposten (9/9) skrev Terje Stemland at det er «nokså vanskelig å skjønne at antroposofene og Steiners abrakadabra-teorier kunne ha slik oppslutning i Norge i moderne tid». Kan forklaringen være at Steiner var mer moderne enn Stemland har skjönt? Hva med den omfattende pionerinnsatsen for moderne innsikter som økologisk jordbruk, en skole på barnets premisser, en human sosialterapi, etisk bankvirksomhet osv. – i tillegg til interessen for antroposofi hos så mange kjente, markante representanter for norsk kulturliv?

Trond Berg Eriksen gjorde i Dagbladet (16/9) oppmerksom på det som Stemland med sin useriøse bemerkning skrev forbi: «The proof of the pudding is in the eating» – virkningshistorien hører med når man skal bedømme et slikt fenomen. Men hva er antroposofi?

* Artikkelen er et refusert avisinnlegg i forbindelse med Bjørneboe-debatten, sendt Aftenposten, Morgenbladet, Klassekampen og Dag og Tid.

«Syntesemakeren Steiner»

Oppfatningen om antroposofien som «synkretisme» – dvs. en slags grøt av forskjellige åndelige, mystiske, religiøse og vitenskapelige påvirkninger – er blitt fremmet av flere Steiner-kritikere. På 1960-tallet hevdet f.eks. religionspsykologen Hjalmar Sundén at Steiners påståtte klarsyn berodde på en kombinasjon av selvsuggesjon og ubevisst påvirkning fra en omfattende lesning. Tore Rem føyer seg inn denne rekken av kritikere med sin karakteristikk av Steiner som «syntesemaker». At Steiner også skal ha «sørget for å innlemme deler av moderniteten i sitt prosjekt», er et godt eksempel på hvordan Rem omtaler antroposofien, i tydelig kontrast til hans intensjon om en «prøvende, kritisk, nyansert» vurdering (Morgenbladet 18/9).

Rem kan her støtte seg på den tyske vitenskaps- og religionshistorikeren Helmut Zanders voluminøse avhandling *Anthroposophie in Deutschland* (2007). Distansert og med ironisk overbærenhet beskriver Zander antroposofien på en måte som fratår Rudolf Steiner all integritet som kulturpersonlighet og gjør ham til en bedrager: hele antroposofien er noe Steiner har kokt sammen fra andre kilder, men utgitt for sitt eget. Dette er en hovedtese i Zanders bok, som i tysk presse er blitt utropt til selve standard- og referanseverket om Rudolf Steiner og antroposofien, slik Rem gjør oppmerksom på og tilslutter seg i Klassekampen (26/9).

Her berører vi hovedproblemet ved Tore Rems antroposofiforståelse: en historisk-kritisk tilnærming på Zanders premisser kan ikke fange inn en dynamisk og prosessuell størrelse som antroposofien. Re-

duseres den til rene innholdsbrokker, blir metoden tilsvarende inkompatibel med sitt objekt. I tillegg svekkes troverdigheten i Rems undersøkelse ved at den ikke forholder seg til Steiners erkjennelseskritiske arbeider, som danner et avgjørende grunnlag for antroposofien.

Årsaken til at «syntesemaker»-teorien går hjem hos så mange akademikere, er lett å forstå: den er en «plausibel» bortforklaring av et fenomen som den filologiske reduksjonismen ikke ønsker å gå inn på: muligheten for en rasjonelt begrunnet utforskning av oversanselige fenomener, dvs. for en utvidelse av den vitenskapelige bevissthet.

Den «merkelige seer»

Også Hans Fredrik Dahl har påpekt Steiners «egenartede, synkretistiske lære» og dens «sammensatte og rikholdige karakter – den spente fra teosofi og okkultisme til opplysningsfilosofi og fysikkens hard facts» (*Norsk idéhistorie*, bind V, Oslo 2000). Men Dahl er likevel noe mindre påståelig. Når han omtaler «Steiners merkelige, seende personlighet» står det en liten dør på gløtt for at saken likevel ikke er helt oppklart. Og med ordene om at Steiner søkte «sannheten om det oversanselige gjennom naturvitenskapen» treffer han noe essensielt: det som kunne kalles antroposofiens «uskarpetsrelasjon». I kvantefysikken betegner jo dette begrepet at et fenomen under ulike forsøksbetingelser fremviser gjensidig utelukkende egenskaper. Her menes bare at antroposofien har en «uskarp» fremtoning og kan beskrives på flere gyldige måter. Den motsetter seg én definitiv forklaring fordi den beskjeftiger seg med «skarpe» og bevegelige nivåer av virkelighet: sjelelige og spirituelle utviklingskrefter.

I tråd med dette kan Rudolf Steiners verk betraktes som en rekke forsøk på å karakterisere et fenomen fra ulike sider: antroposofi som verdensanskuelse, åndvitenskap, «bevissthet om det genuint menneskelige», idéspråk, erkjennelsesvei osv. Men fremfor alt betonte Steiner antroposofiens undersøkende og forskende karakter.

Antroposofi – en forsøksmetode

Steiner understreket sterkt betydningen av en selvstendig omgang med antroposofien. Målestokken ligger i undertittelen på ungdomsverket *Fribetens filosofi*: «Sjelelige iakttagelsesresultater etter naturvitenskapelig metode». Antroposofien skulle håndteres fenomenologisk, både som erkjennelsesverktøy og i den praktiske anvendelsen. Den presenterte et komplemertært vitenskapsbegrep: «Hvordan vitenskap som sådan oppstår, erkjenner man ikke ved å se på hvilken gjenstand vitenskapen tar for seg, men ved å betrakte selve den aktivitet menneskesjelen utfolder i den vitenskapelige bestrebelsen» (*Vitenskapen om det skjulte*). Praktisk sett skulle antroposofien være en «en forsøksmetode for det allmenmenneskelige og for allmenne verdensfenomener». Den var ikke modell eller ideologi, men impuls, og skulle utvikle en «følsom intellektualitet» som kunne utløse dyptgripende praktisk-sosiale endringer.

At antroposofiens paradigme også viser kontinuitet gjennom en forbindelse bakover til andre, beslektede strømninger, gjør ikke dens begrepsunivers «synkretistisk». En genuin erkjennelsesmetode kan også bekrefte eller aktualisere tidligere innsikter. Men fremfor alt fremlegger antroposofien en rekke nye, originale erkjennelser (f.eks. innenfor menneskekunnskap og kristologi) hvor «synkre-

tisme»-teorien kommer helt til kort. Og aller minst kan en slik teori forklare den sosiale impuls kraften som har gjort antroposofien aktuell over hele verden.

Sagt i et bilde: Granitten inneholder bestemte bestanddeler som også kan opp tre hver for seg. Men man får ikke granitt ved å røre sammen feltspatt, glimmer og kvarts – det blir ikke annet enn «syntesemakeri». Til sammenligning fremstår antroposofien som noe opprinnelig og «helstøpt».

Tabuisering?

I hundre år har antroposofien vist seg å være et levedyktig kulturprosjekt. For dem som har viet seg til det – som lærere, forlagsfolk, jordbrukere, sosialterapeuter, kunstnere, eller i en høyskole osv. – er det underlig å oppleve at en kulturavis som Aftenposten avfeier ant-

roposofien som «abrakadabra-teorier» uten at noen får ta til motmæle. Med de siste årenes mange presseoppslag mot steinerskolene og antroposofien i minne, spør man seg om fenomenet antroposofi er i ferd med å bli tabuisert i en offentlighet hvor den gjennom årtier har vært en markant bidragsyter.

Men mer balanserte stemmer har også vært å høre, bl.a. Margunn Bjørnholts kritisk-positive bedømmelse av antroposofiens sosiale prosjekt i Morgenbladet (2/1). Der nevnte hun også dens «revolusjonære tålmodighet», en egenskap som fortsatt kan behøves etter at Tore Rem har bidratt til å bekrefte gamle fordommer og lagt en ny sten i veien for innsikten i hva antroposofien er og hva den vil. Tør vi håpe at annet bind retter opp noe av dette inntrykket? | *Harald Haakstad, steinerskolelærer*